

АГРАРНИЙ СЕКТОР УКРАЇНИ: ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ПОДАЛЬШИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

існування та функціонування її у цивілізованому вигляді та адекватній до світових реалій площині. Першочерговим завданням у перетворенні агропродовольчого комплексу на високоефективний, конкурентоспроможний на внутрішньому і зовнішньому ринках сектор економіки держави та міцну економічну основу соціально-економічного розвитку українського села стає створення прозорих цивілізованих «правил гри» на аграрному ринку, спрямованих на формування рівносприятливих умов розвитку і функціонування, використання переваг різних організаційно-правових форм, забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва як первинної ланки ланцюгу виробництва і просування сільськогосподарської продукції та продуктів харчування до кінцевого споживача. Без цього ускладненим буде не лише стабільне зростання з року в рік валової продукції галузі. Стане неможливим також усунення структурних диспропорцій між окремими напрямками агровиробництва, диспропорцій у розподілі доходу між учасниками ланцюгу від виробника сільськогосподарської продукції та сировини до організацій роздрібною торгівлі продуктами харчування. Залишаться проблеми у забезпеченні продовольчої безпеки нашої країни. Без реалізації поставлених завдань не відбудеться виведення національного агропродовольчого комплексу на передові позиції у світі. Важливим чинником формування успіху цих процесів є їх наукове обґрунтування, відпрацювання відповідних наукових підходів та рекомендацій. Сьогодні перед українською владою поставили масштабні завдання з виведення аграрного сектору у лідери національної економіки та у світових масштабах. Це вимагає завершення і поглиблення аграрної реформи, виробничих відносин на селі, зі створення сприятливого інвестиційного клімату, підвищення рівня впровадження інновацій у виробництво тат інші, що системно охоплюють усю сукупність відносин у аграрній сфері.

Сьогодні необхідно усвідомити той факт, що продовольство в майбутньому буде відігравати ту роль у світовій політико-економічній ситуації, що сьогодні відіграють нафта та газ. Стрімке зростання населення планети за обмежених ресурсів для його харчування, разом із повсюдними і часто невідворотними процесами деградації ґрунтів, опустелювання, забруднення водних та земельних ресурсів, поряд із виведенням сільськогосподарських угідь під енергетичні рослини надає найвищої цінності продуктам харчування та найпріоритетнішого значення — розвитку агропромислового виробництва. Багато розвинених країн світу з меншим аграрним потенціалом, ніж має Україна, мають сильні позиції на ринку продовольства і продовжують політику експортної експансії, використовуючи при цьому власні ресурси та, що стало характерною тенденцією сьогодення, ресурси інших країн.

Тими можливостями, які сьогодні відкриваються перед Україною, доцільно скористатись. Для цього необхід-

но вирішити накопичені в аграрному секторі проблеми. Тож, побудувавши засади ринкової економіки, здійснивши базові економічні реформи, ми сьогодні знов стоїмо на порозі необхідності провадження змін, адаптації до нових умов. Порушення системності, принципу поступовості і послідовності у реалізації аграрної реформи на її першому етапі наприкінці минулого — на початку нинішнього століття призвели до формування негативних тенденцій в аграрному секторі економіки, вирішення яких має стати обов'язковим при подальших діях із розвитку аграрного сектору. Серед них: нестабільність динаміки відтворення сільськогосподарського виробництва; порушення паритетності міжгалузевих відносин; невключення вартості земельних ресурсів в економічний оборот та формування ринку землі; невикористання в повній мірі всього інструментарію врегулювання внутрішнього ринку, експортно-імпорتنих операцій, підтримки національного агропромислового виробництва, доступного в Україні за умовами членства в Світовій організації торгівлі; неповне виконання діючих програм державної підтримки споживачів і виробників сільськогосподарської продукції, що порушує комплексність і системний підхід до формування сприятливих умов розвитку сільського господарства, харчової промисловості, сільських територій; проблеми із забезпеченням інноваційності галузі через невирішеність питання своєчасного трансферу інновацій у виробництво, налагодження системи інформаційних потоків, моніторингу розвитку агропромислового виробництва та ринку сільськогосподарської продукції і продовольства; недосконалість розвитку аграрного страхування, кредитних спілок, кооперативних банків, невирішеність питання забезпечення сільського господарства доступними фінансово-кредитними ресурсами; посилення монополізації окремих ринків та підгалузей сільського господарства й харчової промисловості, у сферах заготівель і збуту продукції та організації зовнішньої торгівлі; нерегульоване створення й розвиток аграрних формувань, що характеризуються надконцентрацією земельних ресурсів, необхідність посилення кооперативних процесів в агропромисловому виробництві, що в цілому призводить до невідповідності розподілу доходів відносно економічної участі в загальних трансакціях між усіма учасниками руху сільськогосподарської продукції і продовольчих товарів; нерозвиненість інфраструктури аграрного ринку, форм оптової торгівлі; проблеми забезпечення якості продукції агро-продовольчого комплексу на внутрішньому ринку та при позиціонуванні продукції вітчизняного виробництва на світовому ринку та ін.

Вирішальну роль у подальшому ефективному інноваційному розвитку аграрної економіки має відігравати аграрна наука. Знайти адекватну відповідь на виклики часу, відшукати ефективні, економічно та екологічно збалансовані шляхи забезпечення продовольчими ресурсами не лише населення України, а й світу неможливо без допомоги аграрної науки. Ефективна взаємодія на-

уки, освіти, системи передачі знань — дорадництва, та безпосередньо виробництва є запорукою успішного інноваційного та інформаційного, кадрового забезпечення національного аграрного виробництва. Активізація наукової діяльності в регіонах як найбільш поінформованої у потребах аграрного сектору регіону сторони, здатної оперативнo відреагувати на запити виробників сільськогосподарської продукції і продовольства має стати невід'ємною складовою подальшого розвитку аграрної економіки та впровадження аграрної реформи.

Створення умов для інноваційного розвитку сільського господарства і харчової промисловості, як того вимагає норма ст. 7 Закону України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», де одним із стратегічних пріоритетних напрямів інноваційної діяльності визнано «високотехнологічний розвиток сільського господарства і переробної промисловості» має стати одним з напрямів аграрних перетворень. Разом з тим, потребує законодавчого унормування питання розвитку інфраструктури ринку інновацій в АПК.

Реалізація інноваційності аграрної діяльності як однієї з ознак конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва на базі досягнень і подальшого розвитку аграрної науки, її плідної взаємодії із системою освіти, дорадництва та виробництва, налагодження ефективного трансферу інновацій у агропромислове виробництво, створення умов та мотивації учасників ланцюгу до впровадження інновацій є має стати невід'ємним складником подальших аграрних трансформацій.

Досягнення високої результативності аграрного виробництва неможливе без відповідного забезпечення агропромислового виробництва необхідними матеріальними й фінансовими, в першу чергу кредитними ресурсами, чого не було досягнуто за весь період реформування аграрного сектору. На даний час кредитна система не в повній мірі враховує специфіку та потреби сільськогосподарського виробництва і орієнтована на галузі з відносно швидким обігом капіталу, що вимагає змін.

Поряд з цим, вимогою часу давно стало створення рівносприятливих умов розвитку галузей національної економіки та дохідності сільського господарства в системі економічних взаємовідносин по ланцюгу виробництва і руху продукції до кінцевого споживача, тобто, врегулювання міжгалузевих відносин. Необхідним є виконання норми ст. 3 Закону України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року», а саме: «забезпечення в сільськогосподарському виробництві за допомогою системи державних організаційно-правових заходів прибутку на авансований капітал, включаючи вартість земельних ресурсів, не нижче середнього рівня по економіці держави». Ігнорування даної позиції, відсутність механізму її реалізації негативно позначається на економічному інтересі сільськогосподарського виробника, конкурентоспроможності галузі, а в кінцевому результаті — впливає на показники продовольчої та економічної безпеки країни.

Завершення земельної реформи є безперечно необхідним на сучасному етапі здійснення аграрних перетворень. Земля має стати центральною ланкою суспільно-економічних відносин, а ринок земель — невід'ємною складовою ринкових відносин. Конституція України

визначає, що «Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави». Разом з тим, сьогодні існують певні недоліки в земельних відносинах, що вимагають щільної уваги:

законодавча база не в повній мірі відповідає сучасним вимогам щодо ефективного використання земель сільськогосподарського призначення;

не запроваджено дієвого мотиваційного механізму у господарській діяльності сільськогосподарських підприємств через включення землі як капіталу в економічний оборот;

законодавчо не врегульовано рентні відносини, за яких суттєва частина створюваної у сільському господарстві земельної ренти не потрапляє на розширене відтворення цієї галузі;

залишається неврегульованим законодавче запровадження ринку земель та формування його інфраструктури; зтягується поновлення нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення;

недостатньо здійснюється комплекс заходів щодо забезпечення ефективного застосування мінеральних і органічних добрив та поліпшення екологічного стану ґрунтів;

недостатньо впроваджується механізм державної підтримки щодо регулювання економічних та правових взаємовідносин в галузі екологічнобезпечного землекористування та меліорації земель, як складової частини державної аграрної політики.

Земельний ресурс як основоположний фактор функціонування економічних відносин в сфері агропромислового виробництва визначає складність і важливість реалізації даного напрямку, центральною ланкою якого є право власності, визнання земель сільськогосподарського призначення економічною субстанцією, включення їх вартості в економічний оборот, формування ринку земель сільськогосподарського призначення.

В нашій державі сьогодні ініційовано процеси запровадження ринку землі як необхідного інституту забезпечення економічного інтересу до сільськогосподарської діяльності та досягнення високої ефективності галузі. В умовах формування інституційних засад ринку земель сільськогосподарського призначення не слід забувати, що цивілізований ринок землі не можна зводити лише до купівлі продажу земельних ділянок. Є потреба в адаптації систем управління до нових завдань, що постають перед нею, фінансово-кредитної, податкової та страхової систем держави, кадрового потенціалу та ін.

Для завершення реформування земельних відносин необхідно виконати ряд завдань, серед яких проведення державної інвентаризації земель за формами власності і суб'єктами господарювання; привести у відповідність нормативно-правову базу, зокрема прийняти закони України: «Про державний земельний кадастр», «Про ринок земель», «Про іпотеку землі» та ін.; завершити опрацювання порядку включення вартості землі в економічний оборот та його правового і науково-методичного забезпечення; сприяти формуванню ринку земель сільськогосподарського призначення, що передбачає: організацію Державного земельного банку, Державного реєстру прав на землю та нерухоме майно, розроблення необхідної законодавчої бази і створення належної інфраструктури; опрацювати та запровадити механізм державного регулювання земельного ринку на

різних рівнях управління та широкий ряд інших не менш важливих питань, що потребують свого вирішення.

На даний час відсутні нормативно-правові акти, які можна розглядати у статусі «рамкових» щодо визначення засад організації та управління аграрним ринком, який визначав би основні організаційно-економічні і правові засади формування та функціонування аграрного ринку, зокрема функції та принципи організації аграрного ринку, об'єкт та складові організації і управління аграрним ринком, систему методів організації та управління аграрним ринком, засоби підтримки організації та становлення ринку.

Сучасний стан розвитку аграрного ринку, порушення еквівалентного розподілу доходів відповідно економічної участі в загальних трансакціях між всіма учасниками продуктового ланцюга, значна монополізація посередницьких каналів заготівель і збуту продукції, недостатній рівень державного регулювання аграрного ринку, нерозвиненість інфраструктури аграрного ринку, наявність значних цінових диспропорцій на продукцію сільськогосподарства і ресурси, які споживає галузь та інші, вказують на необхідність подальшого удосконалення науково-методичного забезпечення регулювання ціноутворюючих процесів на сільськогосподарську продукцію і продовольчі товари. На сьогодні в силу незавершеності формування ефективного цінового механізму ціна не є стимулюючим економічним каталізатором аграрного розвитку. Тому давно назріла необхідність впровадження змін.

Необхідно, щоб держава в системі ціноутворення дотримувалась єдиного принципу щодо всіх галузей і сфер діяльності, тобто концепції ціни виробництва, згідно з якою всі витрати на виробництво необхідної суспільству продукції (робіт, послуг) відшкодовуються, а також отримання на одиницю авансованого у виробництво капіталу однакового по економіці доходу за нормою прибутку. Одним з центральних елементів тут також є формування справедливого до всіх учасників ланцюгу виробництва і просування продукції до кінцевого споживача механізму ціноутворення, який би відповідав внеску кожного з них та задовольняв би їх економічні інтереси.

Вихідною позицією і базовим елементом функціонування цінового механізму у регулюванні аграрного ринку має стати закон балансування попиту і пропозиції по кількісних та вартісних показниках. В такому випадку формується ціна попиту (споживача) та пропозиції (включає ланки від виробництва до точки продажу кінцевої продукції). На основі ринкового балансування за умов впливу численних факторів на ціни попиту і пропозиції формується ціна рівноваги.

Необхідно доповнити Закон України «Про ціни і ціноутворення» або розробити Закон аналогічного змісту для агропромислової сфери, в нормах якого доцільно передбачити особливості ціноутворення у кожній підгалузі сільськогосподарства, передусім тих, що забезпечують продовольчу безпеку держави, гарантують людям мінімум споживання необхідних продуктів харчування. Відповідні напрацювання в науці для цього вже є. Запровадження адекватного вимогам часу механізму ціноутворення потребує значної законодавчої роботи. Відповідно регулювання ринку продукції сільськогосподарства та продовольства в системі експортно-імпортних відносин в контексті на-

ростання конкуренції на внутрішньому ринку та необхідності забезпечення високої конкурентоспроможності продукції національного виробництва за вартісно-якісними параметрами на світовому ринку вимагає застосування комплексу заходів щодо забезпечення сприятливого для національного виробника режиму діяльності.

Створення сприятливих умов для розвитку інфраструктури аграрного ринку є необхідною передумовою ефективної діяльності виробників сільськогосподарської продукції. Сучасний стан інфраструктури аграрного ринку можна охарактеризувати за деякими елементами скоріше як розвинений в кількісному відношенні, потребує розвитку біржова і інші форми оптової торгівлі. В умовах монополізації окремих ринків та значної кількості посередницьких структур в ланцюгу просування продукції до кінцевого споживача необхідним завданням стає оптимізація каналів збуту сільськогосподарської продукції. Належне місце серед операторів аграрного ринку мають зайняти організації, створені на засадах кооперації.

Метою подальшої оптимізації інститутів аграрного ринку є підвищення ефективності функціонування цінового механізму як важливої складової конкурентоспроможності та агропромислової діяльності, усунення недобросовісної конкуренції, забезпечення повнішої реалізації ринкових принципів функціонування всієї системи товарно-грошових відносин, з метою забезпечення населення держави сільськогосподарською продукцією та продуктами харчування за доступними цінами. Удосконалення механізму ціноутворення вимагає комплексних підходів: від системних законодавчих актів – до науково-методичних розробок для запровадження ефективних ринкових цінових механізмів, розбудови необхідної ринкової інфраструктури, застосування ефективного антимонопольного контролю та фінансового регулювання тощо.

Управління аграрною сферою є невід'ємною складовою забезпечення ефективного функціонування аграрного сектору. Наукові дослідження підтверджують, що управління має будуватись не за схемою зверху донизу, як це має місце тепер, а знизу (від господаря-власника) доверху (по функціях, які делегує власник). Державі мають бути притаманні суто функції, які захищають загальні інтереси та знаходяться в площині забезпечення національної безпеки (державне регулювання виробництва і підтримку товаровиробників, науково-технічний прогрес, соціальний захист населення, економічну безпеку країни та ін.).

Нерозривний взаємозв'язок сільськогосподарсько-го виробництва із соціально-економічним становищем сільського населення, інфраструктури сільських територій, його вплив на міграцію сільського населення до міст, екологічний стан навколишнього природного середовища визначає одним з напрямів розвитку аграрної сфери створення сприятливих умов для комплексного розвитку сільських територій.

Як ми бачимо, коло проблем, що потребують негайного вирішення, є достатньо широким, охоплюють всю сукупність соціально-економічних відносин розвитку і функціонування аграрної сфери – від економічних, організаційних, до соціальних та екологічних. Відповідно і вирішення їх має бути системним, що вимагає поглиблення і завершення розпочатої у дев'яностих роках минулого століття аграрної реформи.